

NAȚIONALISM ȘI MODERNIZARE ÎN SECOLUL XIX ROMÂNESC¹

În urmă cu un an, vedea lumina tiparului la Editura Junimea din Iași, în colecția “*Historia magistra vitae*”, cartea tânărului universitar sucevean Dinu Balan, purtând un titlu extrem de incitant: *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831-1866)*. Elaborată, prezentată și susținută în prealabil de autor ca teză de doctorat, unul strălucit de altminteri, cartea reprezintă rodul unei mai vechi și statornice pasiuni pentru studiul problematicii naționale și al fenomenologiei identitare, domeniu cardinal al modernității timpurii – din perspectiva procesualității istorice – și extrem de actual, pe alocuri chiar fierbinte, al contemporaneității, prin raportare la ansamblul politic mondial.

Reproblematizarea ideii naționale și a naționalismelor în context post- sau neo-modern este o uriașă și complexă întreprindere, căreia mulți condeieri sau comentatori – unii chiar avizați – îi caută dezlegarea, în vreme ce alții se hrănesc cu iluzia că au și aflat-o. Diversitatea analizelor și a interpretărilor contemporane, tributare pe alocuri expansionismului ideologic ce însoțește sau justifică marile strategii politice, bibliografia considerabilă aflată în plin proces inflaționist, “babilonia” terminologică și conceptuală proprie acestei tematici, toate laolaltă și fiecare în parte fac extrem de dificilă sau riscantă, dar și ispititoare sau interesantă, o abordare frontală a problematicii naționale – fie și în registrul ei incipient – în noua conjunctură. În plus, plurivalența problematică a națiunii, a coagulării organismului național, a naționalităților și naționalismelor, circumscrisă efortului de edificare a statului-națiune, nu poate fi abordată din perspectivă istorică fără a fi pusă în ecuație alături de un alt proces major desfășurat simultan cronotopic și anume cel al modernizării, stimulat (dacă nu și declanșat) în societatea românească extracarpatică odată cu intrarea în vigoare a primei legiuri cu caracter constituțional, Regulamentul Organic.

Dimensiunea națională, ca particularitate a procesului regenerativ și modernizator în întreg spațiul românesc, s-a vădit, între altele, și în statutul sau condiția rezervată etnicilor non-români (alogeni), în maniera de percepție și/sau

¹ Dinu Balan, *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831-1866)*, Editura Junimea, Iași, 2006, 556 p.

accepție a acestora în ansamblul vieții sociale din a doua treime a “secolului naționalităților”, sub regimurile juridic și politic statuate succesiv prin Regulamentul Organic, prin Convenția de la Paris și prin Statutul dezvoltător al Convenției. Este chiar perioada istorică, cu problematica politico-ideologică aferentă din perspectiva construcției naționale, asupra căreia Dinu Balan își focalizează atenția.

Câteva demersuri secvențiale sau exerciții analitice preliminare, vizând fie aspecte teoretice, fie chestiuni aplicative, materializate sub formă de studii sau comunicări valorificate deja în cuprinsul revistelor de specialitate (“Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»” și “Xenopoliana” din Iași, “Codrul Cosminului” din Suceava, “Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”), anunțau iminența sintezei, care, acum finalizată, vine să-i răsplătească tripla investiție: de timp, efort și pricepere, spre a nu mai invoca subînțeleasa-i dăruire profesională.

Lucrarea are un sumar a cărui arhitectură pare menită să asigure, deopotrivă, echilibrul dintre compartimente (judicios concepute spre a răspunde optim țelului științific propus) și să capteze atenția cititorului, să-l incite la o lectură mai mult decât agreabilă. O necesară, consistentă și lămuritoare *Introducere* familiarizează din start pe cititor cu motivația opțiunii, cu arsenalul conceptual și terminologic activat în cuprinsul scenariului, cu orizontul istoriografic mult extins în spațiul interdisciplinarității și, nu în ultimul rând, cu definirea obiectivului primordial, exprimat astfel de autor: “ne-am încumetat să studiem identitatea națională (din perspectivă interdisciplinară), nu doar prin analiza imaginii de sine, ci și a uneia dintre trăsăturile definitorii ale modernității politice, *naționalismul*. Și cum acesta a fost combativ și polemic, a trebuit să ne apropiem de problematica relațiilor cu *celălalt*, străinul din interiorul cetății sau din exterior”. Apropierea s-a dovedit posibilă, fiind chiar înlesnită, prin consacrarea unui capitol cu caracter preliminar mentalității, rolului asumat și conduitei politice a protagoniștilor pe direcția națională, într-o formulă simplă, dar cuprinzătoare și convingătoare: *Unitatea națională în viziunea generației pașoptiste*. Pe temeiul prestației, discursului și mesajului acesteia, urmărite și în cuprinsul celor două ilustrative studii de caz consacrate, mai întâi, “Pruncului român”, ulterior și “Conservatorului”, Dinu Balan redimensionează, nuanțând, rolul istoric al generației pașoptiste, generație care îi și furnizează de fapt “obiectul muncii” în această lucrare. Dintr-o mai largă perspectivă, acest rol a constat în filtrarea ideilor politice, social-economice sau estetice ale Europei prin sita spiritului național,

contribuind decisiv la fundamentarea statului român modern și unitar, a unei ideologii și a unei culturi moderne, compatibile și nu o dată comparabile cu valorile consacrate ale spiritualității europene. Iar din perspectivă internă, epilogul revoluției pașoptiste s-a constituit în prolog al viitoarei revoluții, organizată și condusă de aceeași generație de militanți, care, animată de sentimentul datoriei și călăuzită de idealul național deplin conturat în epocă, a izbutit peste numai un deceniu să creeze o țară, peste altele două să-i impună neatârănarea și, în tot acest timp, să asigure premisele necesare consolidării și desăvârșirii procesului constructiv-modernizator.

Emergența fenomenului național românesc și impunerea valorii naționale ca reper axiologic principal, încadrate într-o amplă procesualitate istorică, prilejuiesc autorului un atent examen teoretic, dar cu aplicațiile practice de rigoare, în cuprinsul capitolului următor al lucrării, sugestiv intitulat *Sentiment național, conștiință națională și identitate națională în spațiul românesc*. Principala caracteristică a sentimentului național în epoca “radiografiată” o reprezintă, după expresia autorului, “pendularea între entuziasmul și încrederea în forțele proprii (pe de o parte) și lamentația pe tema soartei nefericite (pe de alta)”. Asemenea atitudine, cumulată îndeobște cu exaltarea neamului prin mijloacele la îndemână (prin istorie și folclor, mai cu seamă), cu reticența sau ura față de străini și chiar cu psihozele colective, nu reprezintă în opinia sa, pe care o împărtășim, doar reacția unei populații animată de tendințe etnocentriste, ci, în egală măsură, expresia conștiinței de sine a românilor, însuflețită de sentimentul național. Evidențiind apoi continuitatea structurală între sentiment și conștiință națională, cu dese și concludente trimiteri fie la texte de epocă, fie la varietatea interpretărilor istoriografice românești și străine, în larg registru comparatist, Dinu Balan regroupează cu precizie, comentând dezinvolt, coordonatele conștiinței naționale românești, apreciată ca o condiție indispensabilă și, în același timp, treaptă necesară a identității naționale. Aceasta din urmă, gravitând între propriile reprezentări și reprezentările celorlalți, respectiv, între autoimagine și heteroimagine, nu poate fi înțeleasă însă fără alteritate. De aceea și temele, reprezentările, imaginile, stereotipurile - bogat ilustrate în cuprinsul lucrării - se conturează prin jocul alterității, prin dialectica dintre evoluția istorică și manifestările ideologice.

Determinați de o secvență cronotopică anume, pașoptiștii au instrumentalizat timpul și spațiul și au dovedit un mesianism explicabil prin asumarea paradigmei naționale. Atitudinile și comportamentele, referințele la țaran ca esență a spiritualității și identității românești, raportarea socială și națională,

identitatea ideologică constituie, în opinia îndreptățită a autorului, tot atâtea căi și mijloace pentru înțelegerea percepției de sine a românilor.

Cum era de așteptat, partea a doua a lucrării, respectiv capitolele IV, V și VI, este consacrată naționalismului românesc, născut sub imperativul regenerării și asociat sau contrapus (după caz) succesiv, etnicității: *Naționalism și etnicitate*; xenofobiei: *Naționalism și xenofobie* și, în sfârșit, antisemitismului: *Naționalism și antisemitism*.

Asemuit nu fără motivație reală *Risorgimento*-ului italian și raportat tipurilor de naționalisme vehiculate istoriografic, naționalismul românesc – constată autorul – nu a fost o rezultată a mimetismului adeseori epidemic, nu s-a închis în sine, ci, întemeiat pe istorism și apelând mereu la tradiție, a stimulat apetitul regenerativ și reformismul, care i-au asigurat (atât la obârșie, cât și pe parcurs) originalitatea. Iar treimea de veac supusă analizei în lucrare a fost o perioadă a redescoperirii de sine, a unei conștiințe acute a propriei individualități istorice, culturale, etnice sau – după formula consacrată de Craig Calhoun – o perioadă de construcție a unei “identități categorice”. Așa se și explică, în opinia lui Dinu Balan, paradoxul coexistenței în epocă a sentimentelor de superioritate și a complexelor de inferioritate. Îmbinarea culturii cu politica, apelul la trecutul îndepărtat și confruntarea permanentă cu realitățile epocii au impus o atitudine dualistă: pe de o parte, proslăvirea trecutului, ca potențial model al prezentului și, pe de alta, conștientizarea rămânerii în urmă a societății românești. Dilema a fost tranșată de către unii intelectuali prin exacerbarea naționalismului etnicist, iar autodefinirea s-a realizat prin raportarea constantă la *celălalt* (mai ales în perioadele de criză), alimentând, ca pretutindeni în lume de altfel, adversitatea față de străin “într-o stranie obsesie a identității” (cf. Al. Zub).

Specificitatea naționalismului românesc, mai observă Dinu Balan prin cumularea punctelor de vedere comun consacrate istoriografic, rezultă din reacția unei societăți predominant rurale față de străin și din impactul stăpânirilor și modelelor străine. Senzația de sufocare, temerile sau susceptibilitățile generate de prezența sau apropierea străinului au impus, instantaneu, forme exasperante ale raportării la alteritate. În logica unei asemenea percepții, românul putea deveni (sau chiar se considera) străin în propria-i țară, motiv nu doar de îngrijorare, ci și de mobilizare.

Spiritul generos al pașoptiștilor, întemeiat pe principiile egalitare și de libertate a popoarelor, ca și pe legăturile tot mai dese și benefice cu civilizația occidentală, a marcat o dechidere evidentă spre schimbare în percepția imaginarului colectiv, principalii agenți fiind elitele (intelectuale). Deși romantici și asimilând

valorile liberalismului – cu accentele sau derapajele sale restrictive în privința alterității – pașoptiștii au promovat un naționalism permisiv, constructiv, susținând idealul național și legitimarea etnică, devenită veritabil “mit al identității”. Numai că schimbările și influențele străine, însoțite de teama unei potențiale intervenții, au condus la cultivarea neîncrederii față de străinul din afara sau din interiorul granițelor (cf. S. Alexandrescu). Naționalismul politic s-a întrepătruns treptat și profund cu cel cultural, iar reacțiile xenofobe, evoluând aici în spirală, au marcat deplasarea accentului dinspre interior spre exterior, pe ceea ce s-ar putea numi (poate impropriu) fobia alterității.

După înfăptuirea Unirii Principatelor, naționalismul și preocupările centralizatoare firești au prilejuit noi argumente celor care afirmaseră ideea reticenței sau chiar a rezistenței elementului alogen în procesul omogenizării, echivalat cu integrarea, sporind desigur atitudinile xenofobe. Numai că, așa cum dovedește în lucrare și Dinu Balan, xenofobia nu a fost programatică, nu s-a constituit într-un sistem teoretic articulat, ci a exprimat reacția de apărare a comunității la presiunea străină și nevoia conservării originalității românești.

În sfârșit, abordând și ceea ce ar putea fi calificată drept forma malignă a naționalismului în ansamblu, expresia sa antisemitică, autorul realizează, pentru aceeași etapă istorică, o minuțioasă analiză pe fond a situației evreilor în societatea românească extracarpatică prin studiul comparativ al câtorva aspecte definitorii, precum: realitate demografică, statut juridic, pondere economică, poziție socială, tendințe emancipative, eforturi și dificultăți integraționiste, de omogenizare sau de asimilare, reflexe culturale și, nu în ultimul rând, implicații politice. Valorizând mai vechea constatare a lui Zieglauer (“în nici o țară evreul nu se bucură de atâtea privilegii și nu plătește mai puțin” decât în Moldova primei jumătăți a secolului XIX), ignorată uneori cu bună știință de unii istorici sau analiști ai fenomenului și temperând judecățile partizanale, mai vechi sau mai recente, autorul comentează și explică atitudinile xenofobe și antievreiești, nelipsite și în spațiul românesc în epocă, prin conservarea identității și promovarea intereselor naționale, incompatibile în percepția contemporanilor, cu acceptarea *celuilalt*. Or, în spațiul românesc, evreul a fost perceput ca străinul prin excelență, sentiment întărit și prin lipsa reacției din partea israeliților în fața deschiderilor emancipative și omogenizante oferite de regimul politic al lui Cuza Vodă.

Jocul alterităților a contribuit apoi la fixarea unui stereotip antievreiesc, înlesnit de identificarea individului evreu cu grupul etnic de apartenență. Cauzele – conchide Dinu Balan – trebuie căutate nu doar în construirea clișeizată a “evreului imaginar” sau în reflexele specifice unei societăți care își edifica propria identitate,

ci în realitățile istorice de necontestat care au contribuit la adâncirea clivajelor și la conservarea stării de neîncredere reciprocă a celor două comunități, română și evreiască. Concluzia formulată de autor, perfect logică și în acord cu faptul istoric, vine aproape de la sine: intelectualii români din epoca modernă nu au fost, programatic, antisemiți, iar atitudinile antievreiești, generate de filonul tradiționalist, patriarhal, rustic al naționalismului și nelipsite pe durata celor mai bine de trei decenii anchetate, pot fi apreciate doar ca premise ale fenomenului antisemit de mai târziu.

Un consistent paragraf concluziv, edificator în privința capacității de esențializare a autorului, urmat de impresionantul referențial bibliografic, de un rezumat în limba franceză, de indispensabilul indice onomastic, precum și de necesara listă a abrevierilor completează un demers demn de prețuirea, interesul și respectul (poate chiar și invidia) confrăților de breaslă.

Orientarea multidisciplinară a anchetei și perspectiva comparatistă de abordare a temei beneficiază de un arsenal terminologic și conceptual adecvat, racordat ultimelor cercetări în domeniu, din interior ca și din afară, iar examenul critic riguros la care a fost supusă istoriografia temei (reflectat și în aparatul critic extrem de încărcat) i-a prilejuit în repetate rânduri autorului să evidențieze, polemic, diversitatea punctelor de vedere exprimate și să-și formuleze propriile judecăți sau concluzii într-o problematică pe cât de complexă și de ispititoare, pe atât de “alunecoasă” pentru căutătorii adevărului istoric. Expunerea este clară, coerentă, consistentă și convingătoare. Autorul ei, istoric și umanist cu frumoase rezultate profesionale și cu și mai frumoase perspective de afirmare, face dovada unui talent înnăscut în mânăuirea condeiului, adăugând virtuților științifice de necontestat ale lucrării farmecul, limpezimea și armonia mijloacelor de expresie. Întemeiată fiind pe valorificarea critică a tuturor categoriilor de izvoare și la curent cu tot ceea ce este semnificativ pentru domeniu în literatura de specialitate, veche și nouă, românească și străină, lucrarea *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism în societatea românească modernă (1831-1866)* reprezintă, fără îndoială, o autentică și consistentă contribuție științifică, recomandând un analist de mare profunzime și rafinament intelectual, capabil să producă – în expresia academicianului Al. Zub – “un discurs coerent, nuanțat și persuasiv, unul susceptibil să antameze un câmp vast de probleme și să propună soluții demne de luat în seamă în orice *lectură* a fenomenului național, care înseamnă și o *lectură* a modernității noastre”.

Dumitru Vitcu